

wereldoorlog werd er een trekverbod voor woonwagens ingesteld, verschillende bewoners werden als asociale elementen naar Westerbork getransporteerd (zij het later veelal vrijgelaten wegens arische afkomst). De ervaringen uit deze periode werden vooral van belang daar zich in de loop der jaren zestig een herhaling leek voor te doen: de overheid beijverde zich de woonwagenbewoners gelukkig te maken door hen te concentreren in grote, regionale kampen. Slechts zo immers was het mogelijk de voorzieningen op acceptabel niveau te brengen en bovenal de kinderen deel te laten nemen aan onderwijs. Dit beleid, waar geen woonwagenbewoner tevoren in gekend was, mislukte al binnen enkele jaren spectaculair. Van Ooijen maakt het zich hier niet gemakkelijk en behandelt evenwichtig het welwillend streven van de nationale overheid, succes en falen van het concentratiebeleid, de taaië tegenstand van vele gemeenten, het overhandigen van talloze fooien als de woonwagenbewoners maar opkragen, alsook de kritiek op het beleid van Mazirel en Rogier (die de parallel met het Derde Rijk wel erg gretig trokken). Daarna begon de moeizame periode van schikken en plooiën: tal van gemeenten werden gedwongen lokaties te vinden voor kleine kampen, de bijstandswet werd ruim aangesproken en bijna alle leerplichtige kinderen kwamen langzamerhand ook echt op school.

De tragiek achter dit verhaal is echter dat de economische mogelijkheden voor woonwagenbewoners vrijwel zijn verdampt. De traditionele beroepen (scharenslijpen, stoelen matten etc.) zijn verplaatst naar het openlucht museum en de eisen die aan autosloperijen en de oud metaalhandel worden gesteld (zowel op het gebied van management als milieuwetgeving) zorgen er voor dat ook die mogelijkheden zijn afgesneden. Bij woonwagenbewoners schijnt overigens nog veelal het idee te leven dat het wel beter zou gaan als de oude, 'volkomen' trekvrjheid zou worden hersteld. Dat is een illusie, die nog eens wordt bevestigd door het feit dat de meeste woonwagens nog slechts met behulp van diepladers te verplaatsen zijn. De beleidsvoorstellen die Van Ooijen hieraan verbindt zijn wellicht te overwegen, maar het zou het kader van een historische recensie te ver oprekken als daar nader op zou worden ingegaan.

Het geheel is ongetwijfeld een informatief en tot nadenken stemmend boek. En toch laat het ons met een aantal vragen zitten. Gaat het bij de bewoners van woonwagens inderdaad om een 'proletarische achterhoede', wordt met andere woorden de discussie tussen Haveman en Van Doorn hier impliciet voortgezet? Wat is nu de betekenis van het feit dat de bemoeienis met woonwagenbewoners decennialang vrijwel uitsluitend in handen was van het particulier initiatief van rooms-katholieken en bovenal, wat was daar dan het effect van, wat zegt het ons over kwesties als 'verzuiling' of 'maatschappelijk middenveld'? Wat zijn de regelmechanismen in een samenleving, waarin op nationaal niveau een beleid wordt doorgedrukt dat kennelijk noch door woonwagenbewoners, noch door gemeenten op prijs werd gesteld, valt het mislukken daarvan wel te wijten aan een soort grootschalige communicatiestoornis? Het vrijwel geheel ontbreken van dit type vragen leidt er tenslotte toe dat het boek maar matig bevredigend is.

P. de Rooy

J. Plantenga, *Een afwijkend patroon. Honderd jaar vrouwenarbeid in Nederland en (West-) Duitsland* (Dissertatie Groningen 1993; Amsterdam: SUA, 1993, xii + 283 blz., f48,50, ISBN 90 6222 253 6).

De dissertatie van de econome Plantenga handelt over de vraag waarom in Nederland de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen zo lang zo laag is gebleven. Hoewel dit een bekend en ook bediscussieerd verschijnsel is, bleef omvattend onderzoek naar de achtergrond hiervan achter-

wege. Theoretisch maakt Plantenga het zich in zoverre eenvoudig dat zij zich tegen één bepaalde visie afzet, in dit geval verwoord in de dissertatie *Haar Werk* van Jeanne de Bruyn uit 1989. Hoofddargumenten daarin zijn de late industrialisatie, de confessionele verhoudingen en geen oorlogsmobilisatie. Een dergelijke presentatie komt de helderheid van het betoog ten goede, maar wekt ook de indruk dat er geen andere argumenten zijn aangevoerd. Ik kan mij echter levendige discussies halverwege de jaren zeventig herinneren over de grote omvang van het mannelijke arbeidsreserveleger. Dit trok mannen bij nieuwe arbeid voor en maakte het mogelijk dat de christelijke gezinsmoraal uit de hogere standen (de vrouw in het huishouden) ook bij de beter betaalde arbeiders en ten slotte hun vakbonden ingang vond (vgl. voor een samenvatting *Voorde bevrijding vande arbeid* (1975) 48). De kracht van Plantenga ligt in haar geduldig tellen op basis van beroepentellingen in een vergelijkende analyse voor de jaren 1890-1990 op zowel nationaal als lokaal niveau. De bedoeling van haar vergelijking is het zoeken van voorwaarden waaronder een bepaald te verklaren fenomeen optreedt (7). Zij vergelijkt Nederland en Duitsland die economisch veel gemeenschappelijk hebben maar ook een duidelijk verschil in de omvang van de vrouwenarbeid kennen. Deze nationale vergelijking vult zij aan met twee lokale studies over de katholieke textielsteden Tilburg en Mönchengladbach.

Het mentaal-culturele klimaat blijkt volgens Plantenga geen verklaring te leveren voor de lage Nederlandse participatie. Wat opvattingen over vrouwen, vrouwelijkheid en vrouwenarbeid betreft, bestaan, zo blijkt uit haar nationale vergelijking, tussen Nederland en Duitsland wel 'accentverschillen' (al zou ik zelf het 'extreme' beeld van de jaren dertig geen accentverschil noemen). Maar er komt niet uit naar voren dat Nederland bijvoorbeeld veel striktere opvattingen kent dan Duitsland. Beide landen problematiseren de beroepsarbeid van vrouwen buitenshuis met het oog op de (gewenste) gezinsverhoudingen (41). Ook de politiek-institutionele omstandigheden laten grote overeenkomsten zien. Verschillen zijn er vooral in de structuur van de vrouwelijke beroepsbevolking. Zo werken in Nederland tot de tweede wereldoorlog meer vrouwen in de huiselijke en de overige dienstverlening en is in Duitsland het aandeel van de categorie 'meewerkend gezinslid' relatief groot. Het belangrijkste economische verschil tussen beide landen blijkt de relatief hoge Nederlandse arbeidsproductiviteit te zijn, waardoor dit land zich een lagere arbeidsinzet van vrouwen kan permitteren dan Duitsland. Plantenga zoekt haar verklaring nu in 'een samenloop van omstandigheden', waarbij naast de hogere arbeidsproductiviteit 'waarschijnlijk ook de verzuiling een rol van betekenis' heeft gespeeld, zoals zij het voorzichtig formuleert. Zij denkt hierbij aan een op verzoening van de klassentegenstellingen gerichte confessionele verzuiling, die fungeert 'als een krachtig instrument om de opvattingen van de burgerij ook min of meer dwingend aan de arbeidersklasse op te leggen'. Behalve om een samenloop gaat het om een wisselwerking: 'Zo dwingt het ideologische klimaat in combinatie met de verzuiling tot een hoge arbeidsproductiviteit, terwijl tegelijkertijd de hoge arbeidsproductiviteit — en de daarmee gepaard gaande lage inzet van vrouwelijke arbeidskrachten — het ideologisch klimaat bevestigt en klassenverschillen in dezen doet vervagen'. Met deze conclusie kan ik het, gezien de opvatting die ik sinds 1975 verkondig, eens zijn, al zegt Plantenga één ding duidelijker, namelijk dat het niet de armoede is die 'de inzet van vrouwelijke arbeidskrachten in Nederland heeft beperkt, maar de relatieve welstand' (117-119). Om meer zicht op de nuances van deze conclusie te krijgen zet Plantenga haar onderzoek voort op lokaal niveau. Daarbij gaat het haar in dit tweede deel van het boek niet alleen om 'het lokale niveau als exemplarisch voor het nationale', maar ook om de unieke geschiedenis van vrouwenarbeid in een bepaalde gemeenschap. Gezien deze laatste opmerking vond zij het kennelijk leuk het onderzoek ook op lokaal niveau uit te voeren — en daar lijkt me alles voor te zeggen. Het boek bevat twee mooie beschrijvingen van honderd jaar vrouwenarbeid in middelgrote textielsteden. Deze lokale

geschiedenissen bevestigen in grote lijnen de nationale patronen, al valt op dat in Mönchengladbach een lokaal debat over vrouwenarbeid grotendeels ontbreekt. Een nuttige dissertatie kortom gezien de statistische basis, het vergelijkend karakter en de duidelijke conclusie over de voorwaarden waaronder het onderzoeksobject optreedt, al had die conclusie van mij in een ruimer theoretisch kader geplaatst mogen worden. In dit verband is het nuttig te wijzen op de dissertatie van de econome Hettie Pott-Buter: *Facts and fairy tales about female labor, family and fertility. A seven-country comparison 1850-1990* (zie hiervoor biz. 441 en op een discussie tussen beide auteurs in het *Historisch nieuwsblad* van september 1994 (32-33).

Bob Reinalda

M. Westerveld, *Keuzes van gisteren ... een blauwdruk voor morgen? Honderd jaar sociale-verzekeringpensioenen in de Bondsrepubliek Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland* (Dissertatie Utrecht 1994, Sociale monografieën II; Den Haag: Sdu juridische & fiscale uitgeverij, 1994, xvi + 541 blz., f85,-, ISBN 90 5409 078 2).

Het bespreken van een goed boek is in meerdere opzichten een groot genoegen: je hoeft je er niet doorheen te worstelen, je bent ontslagen van de vervelende taak aan te geven dat wat de auteur beweert onzin is en een goed boek is een aanwinst voor je eigen bibliotheek. Het bovengenoemde boek is zo'n aanwinst. Sterker nog: het is een standaardwerk op het gebied van de (comparatieve) geschiedenis van de sociale verzekeringen, meer in het bijzonder de sociale-verzekeringpensioenen; een *must* voor ieder die iets wil weten of begrijpen van de ontwikkeling van de Noordwest-Europese welvaartsstaat.

Het boek van Maria Westerveld, waarop zij promoveerde aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de rijkuniversiteit Utrecht, beschrijft en verklaart de ontwikkelingen die hebben plaatsgevonden in Nederland, Duitsland en Groot-Brittannië inzake de wettelijke pensioenvoorzieningen in de negentiende en twintigste eeuw. De rode draad die door haar studie loopt is de vraag in hoeverre de manier waarop een sociale verzekeringsregeling is opgezet, en de keuzes die tot deze opzet hebben geleid, veranderen onder invloed van maatschappelijke — dat wil zeggen sociaal-economische — ontwikkelingen. Bepaalt een ooit gekozen systeem de wijze waarop gereageerd wordt op maatschappelijke wijzigingen, zonder dat dit systeem, en de keuzes die in het verleden tot dit systeem geleid hebben, wezenlijk worden aangetast? Of is het zo dat maatschappelijke veranderingen nopen de grondslagen van een oud systeem aan te tasten en de ooit gekozen uitgangspunten op de mestvaalt der geschiedenis te storten? Om deze vragen op een overzichtelijke manier te kunnen behandelen is de studie in drie delen opgezet. Het eerste deel — circa 150 pagina's — behandelt de oudedags- en nabestaandenvoorzieningen in (West-)Duitsland (1850-1960), Groot-Brittannië (1890-1960) en Nederland (1880-1960). Hierin dus niet alleen een overzicht van de vooroorlogse sociale zekerheid, vooral geënt op de werknemersverzekeringen naar het model van Bismarck, maar tevens de ontwikkeling van de na-oorlogse stelsels: de gemoderniseerde Bismarckregelingen en de introductie van de Beveridgvolksverzekeringen. Het Nederlandse systeem zou vooral gebaseerd worden op het Beveridgmodel; het Engelse op een mengvorm van beide systemen.

Het tweede deel van de studie — circa 130 pagina's — handelt over de verdere uitbouw van de bestaande stelsels in de drie genoemde landen in het tijdvak 1960-1980. Deze periode werd gekenmerkt door een grote economische groei, een periode waarin ieder ervan leek uit te mogen gaan dat de bomen tot in de hemel zouden groeien. De vraag is of en in hoeverre deze